

ERICH WASMANN S. J.

door H J. J. Terhal

VI (Slot). VALKENBURG.

In de onmiddellijke nabijheid van het station van het Limburgse Valkenburg ligt het imposante Ignatiuscollege, waarin, na het bouwjaar 1894, alle Duitse Jezuïeten-communiteiten, die in Nederland gevestigd waren, werden samengetrokken.

En toen in de zomer van 1911 het buitengoed „Bellevue” in Luxemburg door de Jezuïeten verlaten werd, verhuisde ook de redactie van de „Stimmen der Zeit” naar dit „nieuwe” tehuis; Wasmann kwam naar Limburg terug.

Aanstonds na zijn aankomst in het Valkenburgse college begon ook hier de voortdurende stroom zendingen van exotische myrmecophilen en termitophilen uit de Belgische Congo, uit Duits Oost-Afrika, Ceylon, Nederlands-Indië en Zuid-Amerika, waarvan de bewerking en beschrijving het grootste gedeelte van Wasmanns tijd in beslag nam. Van de lange rij van 289 „Beiträge zur Kenntnis der Myrmekophilen und Termitophilen”, die van Wasmanns hand zijn verschenen, werden er bijna honderd in Valkenburg geschreven. Van dit respectabel aantal hebben er slechts enkele betrekking op gegevens, ontleend aan de Limburgse fauna. Voor het veldbiologische werk immers bleef ook in Valkenburg zeer weinig tijd over. De ruim vijftig-jarige miste hiertoe ook de noodzakelijke fysieke kracht. Zelfs waren een of twee dagen van volkomen rust per week reeds nodig om het kwetsbare lichaam de nodige rust te verschaffen. Een plan tot het maken van een studiereis naar Zuid-Amerika moest, eveneens om deze lichamelijke toestand, worden opgegeven. Het aanbod echter tot het aanvaarden van een professoraat in de zoölogie, aan de in 1912 opgerichte universiteit van Frankfurt am Main, werd van de hand gewezen, omdat, — zoals Schmitz in 1932 mededeelde —, dit aanbod „auf der irrümlichen Voraussetzung beruhte, Wasmann wolle den Jesuitenorden verlassen”.¹⁾

Het „irrümliche” van deze veronderstelling blijkt wel overvloedig uit de talrijke brieven in Wasmanns correspondentie uit de Valkenburgse jaren, brieven van vakgenoten en leken, waaruit het grote vertrouwen spreekt, dat in Wasmann, ook als priester-raadgever, werd ge-

steld. Maar ook binnen de kring van de honderden bewoners van het Ignatiuscollege was Wasmann, — zoo schreef zijn confrater Pater Schmitz —, „ein Muster des Fleisses und der Gelehrsamkeit aber auch der Einfachkeit und priesterlichen Gesinnung”... „Auch in Bezug auf diejenigen Seiten seines Charakters, die weniger angenehm empfunden wurden, wusste man ihn zu nehmen wie er war. Wie die meisten Spezialisten, von Arbeit überladen und gerade zu erdrückt, scheute er den Zeitverlust, den freundschaftlicher Umgang notwendig mit sich bringt”.²⁾

Tussen de grote hoeveelheid kleinere „Beiträge” verschenen ook nu weer met een zekere regelmaat enkele grotere publicaties. Zo werd met Kerstmis 1914 de laatste hand gelegd aan Band I van „Das Gesellschaftsleben der Ameisen”³⁾, een groots opgezet werk, dat in totaal, in twee banden, 800 pagina's zou omvatten en waarin Wasmanns publicaties over de samenlevingen in de mieren- en termietennesten, welke tussen 1891 en 1915 verschenen waren, in hun historische opeenvolging werden samengevat. De tweede band van dit werk is, waarschijnlijk als gevolg van de oorlogsomstandigheden tussen 1914 en 1918, nimmer uitgegeven.

Terwijl Wasmanns strijdvaardigheid, daar waar het de verdediging van zijn levensbeschouwing betrof, ook tijdens de gehele Valkenburgse periode een opvallende karaktertrek bleef, scheen het alsof hij zich binnen de grenzen van het terrein zijner specialistische vakwetenschap meer en meer in de theoretisch-biologische probleemstelling verdiepte.

Zo verscheen kort na de eerste wereldoorlog in de door Prof. Dr Schaxel nieuw opgezette reeks van „Abhandlungen zur theoretischen Biologie” van Wasmanns hand een diepgaande analyse van de „echte gastverhoudingen” in de mierennesten, onder de titel „Die Gastpflege der Ameisen, ihre biologischen und philosophischen Probleme”.⁴⁾

Gedeeltelijk was dit werk gewijd aan een ontleding en vergelijking van de begrippen „trophallaxis” (Wheeler: een op voedsel-uitwisseling berustende symbiose bij de sociale insecten) en „sympilie” (Wasmann: een verplegings-verhouding van kevers door mieren, ter verkrijging van een aangenaam werkende prikkelstof); verder werden ook de symphilie-verschijnselen getoetst aan het begrip „fremd-

dienliche Zweckmässigkeit", dat Becher aan de verschijnselen der plantengallen had ontleend.

Het laatste gedeelte van dit belangrijke werk bevat een uitvoerige uiteenzetting van Wasmanns wijsgerig-biologische opvattingen. Reichensperger noemde dit de „Endabrechnung Wasmanns mit dem Monismus".⁵⁾

Na de promotie tot doctor h.c. aan de universiteit van Freiburg i. Sch. in 1921, geraakte Wasmann gewikkeld in een jarenlange heftige pennestrijd met F. Heikertinger, die de realiteit van de beschermende betekenis van sommige dierenmerken, de z.g. mimicry-verschijnselen, ontkende. Al werd, ook naar de mening van Wasmann, al te lichtvaardig een mimicry-verschijnsel in de zoölogie aanvaard, het totaal ontkennen van het bestaan dezer verschijnselen achtte hij in strijd met zijn jarenlange waarnemingen bij de mieren- en termietengasten.

Dit mimicry-probleem, dat Wasmann blijkbaar zeer na aan het hart lag was ook het onderwerp voor verschillende voordrachten uit deze jaren, o.a. op het 3e Internationale Entomologische Congres te Zurich in 1925.⁶⁾ In dit zelfde jaar verscheen in de reeks van „Abhandlungen zur theoretischen Biologie" van zijn hand „Die Ameisenmimicry, Ein exakter Beitrag zum Mimikryproblem und zur Theorie der Anpassung".⁷⁾

Nog was de werkkraft van de vijf-en-zestigjarige niet gebroken.

Uit de jaren 1926, 1927 en 1928 dateren immers de vele publicaties van Wasmanns laatste uitvoerige onderzoek naar de fossiele Paussiden in alle voor hem beschikbare Baltische barnsteen-objecten. Was de mierenfauna uit deze tertiaire hars reeds door Mayr, André en Wheeler onderzocht, waarbij 92 soorten van mieren in deze barnsteen beschreven waren, Wasmann wist in dit materiaal 18 nieuwe soorten van de familie der Paussiden te ontdekken, een keverfamilie, waarvan de vertegenwoordigers in de recente fauna als „mierengasten" bekend zijn. Zijn uitvoerige studie over deze Paussiden en de stamgeschiedenis van deze keverfamilie vormden het onderwerp van een voordracht op het 10e Intern. Zoölogencongres in 1927 te Budapest.⁸⁾

De bijzondere waardering, die Wasmann zich in de biologisch-wetenschappelijke kringen verworven had, kwam op treffende wijze tot

uiting op een feestelijke bijeenkomst te Giessen ter gelegenheid van zijn 70ste verjaardag op 29 mei 1929, waarbij hem een exemplaar van de „Wasmann-Festband" werd overhandigd.

Deze Wasmann-Festband, de 82ste Band van de „Zoölogischer Anzeiger", het tijdschrift van de „Deutsche Zoologische Gesellschaft", was voor deze gelegenheid speciaal samengesteld onder de redactie van Dr. W. Horn en bevatte 31 bijdragen van vrienden, maar ook van wetenschappelijke tegenstanders, artikelen, die bijna alle in nauw verband staan met Wasmanns biologisch werk.

In een voorwoord bracht Walter Horn de intenties der verschillende medewerkers, waaronder Donisthorpe, Eidmann, Escherich, Santschi en Wheeler, als volgt tot uitdrukking:

„Dem Menschen als Zeichen des — Grusses!

Dem Kämpfer als Zeichen der — Ehre!

Dem Forscher als Zeichen des — Dankes!

Dem Lehrer als Zeichen der — Liebe!

Dem Freunde als Zeichen der — Treue!

Dem Gegner als Zeichen der — Achtung!"

Het einde.

Enkele weken echter na de lange vermoeiende reis naar Giessen, na zijn terugkeer in het Valkenburgse College, scheen de werkkraft van de zeventig-jarige gebroken.

„Wenn es für mich heimgeht, überlasse ich Gottes gütiger Vorsehung", schreef hij in juli 1929 aan zijn zuster Franziska in Innsbruck. In september kon Wasmann zich tussen het steeds moeizamer wordende werk, nog eens vrijmaken voor een vakantie van enkele weken in Bonn en tegen het einde van 1929 bezocht hij voor de laatste maal een vergadering van de Nederlandse Entomologische Vereniging. Zijn krachten namen voor de ogen van zijn huisgenoten zichtbaar af.

Vanaf het begin van 1930 hield hij wekelijks enige dagen volkomen bedrust, maar in het nieuwe voorjaar toonde een optredende hartzwakte de ernst van de toestand. Wel trad nog enig herstel in, maar hij schreef daarna aan Franziska: „es fällt mir immer schwerer voran zu arbeiten. Es kan wohl nicht mehr all zu lange dauern, bis wir am Ziele sind. Herzlichen Dank an alle unsere Wohltäter; Gott vergelte es Ihnen".

26 sept. 1945. Het leeghalen van de bunker te Berlijn, waarin de boeken en insecten van Erich Wasmann waren opgeborgen. in het midden Major John W. Bailey.

Nog eenmaal bezocht hij in de herfst van 1930 een vergadering van de „Görrisgesellschaft“ in Keulen. Na zijn thuiskomst verliet hij het ziekbed niet meer.

Wasmann ordende de dingen voor zijn vertrek uit dit leven. De kostbare verzamelingen en boeken moesten op zijn verlangen als één geheel bewaard blijven. Pater Schmitz S.J. werd als conservator van deze collectie aangesteld. Enige manuscripten o.a. dat van „Die Ameisen, die Termiten und ihre Gäste“⁹⁾ bleven onvoltooid achter.

Nadat Wasmann op 26 februari 1931 op zijn verzoek van de laatste H. Sacramenten was voorzien, kwam de volgende dag, — in de avonduren van vrijdag 27 februari —, nog vrij onverwacht de dood. Rustig, geheel bij kennis kwam een einde aan dit onvermoeibare leven.

In de vroege morgenuren van maandag 2 maart 1931 vond op het stille kerkhof van het Ignatiuscollege, in aanwezigheid van alle huisgenoten, de eenvoudige begrafenis plaats.

Wanneer men thans, weinig meer dan vijf en twintig jaren na Wasmanns dood, een bezoek wil brengen aan zijn laatste rustplaats, treft men van het stemmige kerkhof slechts een ruigte met onkruid aan, waartussen geen graf te herkennen is. In een zaaltje van het verlaten college liggen de stapels ijzeren kerkhofkruisen.

Tijdens de Duitse occupatie van het Ignatiuscollege werden door de bezetter alle aanduidingen ener begraafplaats rondom het gebouw opgeruimd. Daar rust, bijna onvindbaar in de Limburgse bodem:

Pater Erich Wasmann S.J.,

Doctor phil. nat. honoris causa; Lid van de „Accademia Pontif. dei Nuovo Lincei“; Erelid van het „Institut Grand-Ducal de Luxembourg“; Erelid van de „Société Scientifique de Bruxelles“; Erelid van de „Zoologisch-Botanische Gesellschaft Wien“; Erelid van de „Nederlandse Entomologische Vereniging“; de „Société Entomologique de Belgique“, de „Entomological

Society of London", de „Deutsche Entomologische Gesellschaft" enz.

Het feit dat enige dezer organisaties in de oorlogsjaren 1914—1918 de naam van de Oostenrijker Wasmann van hun erelijsten schraptten, doet aan zijn betekenis geen afbreuk.

Reeds Pater Schmitz S.J. heeft bij gelegenheid van de 25-jarige herdenking van de sterfdag van deze priester-zoöloog een uitvoerig overzicht¹⁰⁾ gegeven van de biografische artikelen, welke aan deze grondlegger van de myrmecophilie gewijd zijn.

De meeste van deze artikelen wijden bijna alle aandacht aan Wasmanns betekenis voor de entomologie en inderdaad zal Wasmanns naam in de geschiedenis van deze wetenschap blijven voortleven, zoals hij ook de titelpagina van het biologisch tijdschrift van de universiteit van San Francisco, "The Wasmann Journal of Biology" zal blijven sieren.

Een blijvende en wellicht belangrijker betekenis heeft Wasmann zich echter verworven in het groeiproces van de waardering der evolutieleer. Hij wist in zijn tijd niet alleen bij zijn geloofsgenoten, maar ook bij vele van zijn tegenstanders het inzicht te ontwikkelen, dat een evolutietheorie een wetenschappelijk vraagstuk en geen gepatenteerd argument kon zijn voor het materialisme en de a-religieuze stromingen van de vorige eeuw. Zijn geloofsgenoten vooral wist hij ervan te overtuigen, dat de evolutieleer even goed een plaats kon vinden in een Christelijk wereldbeeld. Wasmann gevoelde het, — zo schreef zijn confrater Schmitz —, „seine Pflicht sich nicht in seinem wissenschaftlichen Spezialgebiet zu verkapseln, sondern seinen Dienst an der Menschheit zu erfüllen, indem er alle, die er als Schriftsteller und Vortragsredner erreichen konnte, von der Geschlossenheit seiner theistischen Weltanschauung zu überzeugen suchte".¹⁾

De insectencollectie van het Museum Wasmannianum bestond bij de dood van Wasmann uit 44 insectendozen met geprepareerde mierengasten en 11 dozen termietengasten. Als hulpverzameling diende hierbij een mierencollectie waarin meer dan 1000 soorten waren opgenomen, een termietenverzameling, die groten-deels uit alcoholmateriaal bestond en een algemene keververzameling.

Nadat Pater Schmitz gedurende een tiental jaren als conservator deze kostbare collectie in het Ignatiuscollege had verzorgd, achtte hij het in 1941 raadzaam in verband met de dreigende occupatie van het College door de Duitse bezettingsmacht, de verzameling in bruikleen naar het Natuurhistorisch Museum in Maastricht over te brengen.¹¹⁾

Ondanks deze goede zorgen, en ondanks ook de talrijke hardnekkige pogingen tot verzet, waarbij de verzameling nog voor korte tijd in de verwarmde kelders van het Maastrichtse stadhuis werd ondergebracht, gelukte het een Duitse hoogleraar in de entomologie, voorzien van een machtiging van de bezettingsautoriteiten en vergezeld van een S.S.-man, de collectie in handen te krijgen en naar Berlijn over te brengen.

Prof. John Wendell Bailey, hoogleraar in de vergelijkende anatomie aan de universiteit van Richmond (Va), in het Amerikaanse bevrijdingsleger majoor bij „Civil Affairs" te Maastricht, wist in 1945 de collectie Wasmann in het door de Russen bezette gedeelte van Berlijn op te sporen en zelfs naar Maastricht terug te brengen.

De collectie, welke zich thans nog volledig in Maastricht bevindt, is zonder twijfel de meest waardevolle verzameling van het Natuurhistorisch Museum.

Literatuur:

- 1) Schmitz, S.J., H. „In Memoriam P. Erich Wasmann S.J.", Tijdschr. v. Entom., Bd. 75, 1932.
- 2) Schmitz, S.J., H. „Nachruf statt Vorwort" in P. E. Wasmann S.J. „Die Ameisen, die Termiten und ihre Gäste", Regensburg, 1954.
- 3) Münster i. Westf., 1915.
- 4) Berlin, 1920.
- 5) Reichensperger, A. „Erich Wasmann S.J. 1859—1929", „Wasmann-Festband", Zoöl. Anzeiger, Bd. 82, 1929.
- 6) Wasmann, S.J., E. „Die Ameisenmimikry", Vortrag 3e Intern. Ent. Kongr., Zürich, 1925; Verh. Bd. II, 1926.
- 7) Berlin, 1925.
- 8) Wasmann, S.J., E. „Die Bernstein-Paussiden und die Stammesgeschichte der Paussiden", Verh. 10e Intern. Zool. Kongr. (Sept. 1927), Sept. VIII, 1929.
- 9) Regensburg, 1934.
- 10) Schmitz, S.J., H. „Zur Literatur ueber P. E. Wasmann S.J.", Natuurhist. Maandbl., Jaarg. 45, 1956.
- 11) Minis-van Geyn, W. „De mierenroof" in „Limburg 1940—1945".